

Recenzija par grāmatu

Krīzes kā Eiropas Savienības liktenis, Kārlis Bukovskis un Andris Sprūds (redaktori), Rīga, Latvijas Ārpolitikas institūts, 2021, 208 lpp.,

ISBN 978-9934-567-63-6

Terminu “krīze” esam pieraduši lietot ļoti plaši, ar to apzīmējot visdažādākās situācijas, kas izsit mūs no parastā dzīves ritma. Tā skaidrojumam dažādās vārdnīcās piemīt kopīgs moments – tas tiek attiecināts uz situācijām, kad pastāv izteiktas grūtības vai pat briesmas. Eiropas Savienības gadījumā par krīzēm varētu apzīmēt negatīvu pārmaiņu situācijas, kad ārēju vai iekšēju faktoru ietekmē tiek apdraudēta institūciju pienācīga darbība vai rodas draudi pašas savienības tālākai pastāvēšanai. Grāmatas veidotāji ir izvēlējušies neitrālāku formulējumu – “sociālekonomiskā un politiska rakstura notikumi, kas ir atstājuši paliekošu ietekmi uz visu Eiropas Savienību”, kurā iztrūkst negatīvā spiediena, briesmu un nedrošības aspekts, lai gan, kā norāda Kārlis Bukovskis, “krīžu risināšanas centrālais uzdevums ir atgriezties pie normalitātes”(181.lpp.), respektīvi, autori apzinās, ka krīze ir ne tikai “notikums”, tā ir anormāla situācija.

Krīzes varētu iedalīt divos galvenajos tipos. Pirmkārt, tās ir ārējās krīzes, kas saasina minētās Eiropas Savienības iekšējās problēmas un ir stimulē jaunu risinājumu meklējumiem. Grāmatā šis aspekts ir aplūkots vairākos rakstos. Mārtiņš Ābolīņš analizē Covid-19 krīzi. Tās sākumā dalībvalstu nekoordinētā un egoistiskā rīcība izraisīja domstarpības, kas, kā norāda autors, bija nopietns drauds ES eksistencei. Taču Eiropas Komisijas, Eiropas Centrālās Bankas u.c. institūciju pieņemtie lēmumi ļāva reaģēt elastīgāk nekā iepriekšējo krīžu laikā, un tas ļauj izdarīt secinājumu, ka ES ir spērusi lai arī nelielu, bet tomēr soli tālākas integrācijas virzienā. Tajā pat laikā ES ekonomikas kritums bija lielāks nekā citos pasaules reģionos. Krīze parādīja, ka monetārās politikas spējas nodrošināt ekonomisko stabilitāti ir ierobežotas, kā arī pastāv nepārvarētas politiskās domstarpības starp fiskāli konservatīvākajām ES valstīm un Dienvideiropas valstīm.

Aldis Austers norāda, ka 2008.-2021.gadā ES ir pārdzīvojusi : trīs sistēmiskas ekonomiskās krīzes un trīs politiska rakstura krīzes (karš Ukrainā, sākot ar 2014. gadu, bēgļu krīze 2015. un 2016. gadā un Breksits starp 2016. un 2021. gadu). No ekonomiskajām krīzēm ES ir atguvusies lēnāk nekā ASV, un to negatīvā ietekme ir izjūtamam arī dalībvalstu politiskajā sadarbībā. A. Austers uzskata, ka Covid-19 krīzes laikā izveidotie monetārie un finansiālie risinājumi ir devusi zināmu pozitīvu efektu, tomēr neatrisināto ekonomisko un fiskālo problēmu loks ir visai plašs.

Ārēja krīze, ka saasināja pretrunas starp dalībvalstīm, bija arī Agneses Lāces aplūkotā 2015.gada migrācijas krīze. Tajā izpaudās solidaritātes trūkums, populisms, nespēja vienoties par kopīgu migrācijas politiku. Bēgļu jautājums pēdējos gados ir pieklusis, taču situācija nav atrisināta. Ja par likumīgās migrācijas regulējumu dalībvalstīm ir izdevies vienoties samērā viegli, tad patvēruma meklēšana ir izrādījies daudz sarežģītāks jautājums, un šeit dominē vainas un nastas novelšana uz citām valstīm, negatīvs mediju diskurss, kā arī sabiedrības noliedzošās attieksmes pieaugums. Krīzes diskurss ir drīzāk veicinājis sadrumstalotību un izvairīšanos no atbildības, radikālus risinājumus situācijas risināšanai, piemēram, robežapsardzības stiprināšanu vai ES–Turcijas līgumu par cilvēku atpakaļsūtīšanu.

Mārtiņa Varguļa un Alises Krapānes pētījumi ir veltīti kopējās ārējās un drošības politikas aspektiem – attiecīgi ES stratēģiskās autonomijas problēmai un partnerībai ar ASV,

kas ietver kā drošības problemātiku, tā arī ekonomiskās attiecības, vides problēmas un daudzus citus jautājumus. Tā ir problemātika, kas iekļaujas ārējo krīžu kontekstā un lielā mērā izriet no svārstībām sabiedrotā – ASV politikā, kā arī citu starptautiskās sistēmas dalībnieku, īpaši Krievijas darbībām. Šobrīd nevaram runāt par izteiktu krīzi šajās attiecībās, lai gan iepriekšējā ASV prezidenta – Donalda Trampa atbalstītajā izolacionismā bija saskatāmi priekšnoteikumu šādai krīzei un varbūt pat krīzes pazīmes. 90.gadu diskusiju rezultātā tika panākts kompromiss, ka ES drošības spējas tiks attīstītas sasaistē ar NATO, taču pēdējos gados ir aktivizējušās diskusijas par ES stratēģiskās autonomijas nepieciešamību. Nenoliedzami, ka Baraka Obamas un D. Trampa prezidentūras laiks deva pamatu šaubām, vai ES ilgtermiņā var paļauties uz stratēģisko partnerību ar ASV, savukārt Džo Baidena kļūšana par prezidentu ļauj cerēt uz atgriešanos pie aprobežotajiem ASV-NATO-ES attiecību modeļiem. Vai tas izslēgs tālākas diskusijas par ES stratēģisko autonomiju? Jādomā, ka ne, bet konkrēti pasākumi, lai veidotu no NATO neatkarīgu militāro kapacitāti, visticamāk, izpaliks, jo dalībvalstīs dažādi traktē šo konceptu un to priekšstati par drošības problēmu risinājumu būtiski atšķiras.

Vairākos rakstos ir aplūkotas iekšējās krīzes. Par tādu var nosaukt Ilzes Rūses aplūkotā Breksita, jeb Lielbritānijas izstāšanās no ES krīze, kurā izpaudās ES integrācijas un nacionālās suverenitātes problēmas, eiroskeptisko ES iedzīvotāju un eiroompoptimistisko elišu pretrunas, jo integrācijas ieguvumi iedzīvotājiem ne vienmēr ir saskatāmi, bet zaudējumi nacionālajai suverenitātei ir redzamāki. Kā norāda autore, Brexit nav izraisījis “domino efektu”, tieši otrādi, ir stiprinājis ticību Eiropas projektam un ir piespiedis dalībvalstis un to sabiedrības vairāk apspriest ieguvumus no Eiropas projekta. Runājot par to, kā AK izstāšanās ietekmēs ES, autore norāda uz vairākiem negatīviem aspektiem, ar ko saskarsies savienība. Par ļoti ticamu I. Rūse uzskata ES diferencētās integrācijas attīstību, respektīvi, integrācijas pastiprināšanos t.s. kodolā, atstājot pārējām valstīm iespēju pašām definēt savu integrācijas pakāpi un tempu.

Lolita Čigāne analizē t.s. likuma varas krīzi, respektīvi, mērķtiecīgu vērsanos pret pilsonisko sabiedrību un demokrātisko institūciju savstarpējā līdzsvara graušanu Ungārijā, kā arī tiesu un publisko mediju neatkarības mazināšanu, un uzbrukumiem pilsoniskai sabiedrībai Polijā. Būtībā jautājums ir plašāks – ES paplašināšanās Austrumu virzienā ir skaidrāk izgaismojusi problēmu, ar kuru savienība saskaras ne tikai attiecībās ar “jaunajām” dalībvalstīm: ES pamatā ir priekšstats par to, ka tā ir valstu apvienība, kas balstās uz demokrātiskām vērtībām, bet savienības rīcībā ir visai ierobežotu instrumentu arsenāls, lai ietekmētu un sodītu valstis, kas ignorē šīs vērtības. Turklāt viens no ES darbības pamatprincipiem ir konsensa meklējumi, kas dod iespēju atsevišķām dalībvalstīm novilcināt tām nepatīkamu lēmumu pieņemšanu un šantažēt ES.

Aleksandra Palkova aplūko jautājumu, kuru varbūt nevarētu uzskatīt par krīzi, taču tajā ir skaidri saskatāmas potenciālas krīzes iezīmes – Centrālās un Austrumeiropas valstu neapmierinātību ar to, ka globālie ražotāji vienu un to pašu zīmolu produktiem (galvenokārt kosmētikai, sadzīves ķīmijai, pārtikai) šajās valstīs pazemina kvalitāti. ES nepastāv strikta regulējuma šādas prakses gadījumā. Lai gan 2011.gadā Eiropas Komisija secināja, ka starptautiskajiem uzņēmumiem ir tiesības pielāgot savus produktus dažādu valstu tirgiem, ja tie pieturas pie ES tiesību aktiem par marķēšanu un produktu drošību, tomēr vairāki ar pārtiku saistīti skandāli ES turpmākajos gados, kā arī atsevišķās valstīs veiktie preču sastāva pētījumi uzturēja “jauno” dalībvalstu prasības Eiropas Komisijai risināt šo jautājumu, kas 2017.gadā beidzot tās sadzirdēja. Tomēr tikai Eiropas Parlamenta deputātu iesaistīšanās, lika EK nopietni pievērsties preču divējādās kvalitātes problēmai un pieņemt direktīvas, kas paredz precīzāku divējādās kvalitātes jautājuma regulējumu.

Visās publikācijās ir mēģināts rezumēt, kāda ir bijusi Latvijas reakcija uz attiecīgo krīzi. Autoru analīze uzrāda, ka nereti tā ir visai pretrunīga, kas norāda uz valsts neskaidri

definētajām interesēm dažos kontekstos. Viena no problēmām, kuru uzrāda vairāki autori, ir tendence pakārtot Latvijas politiku ES iniciatīvām, respektīvi, diskusijas par to, kā mēs saskatām Eiropas nākotni un savu vietu tajā, praktiski nenotiek vai arī aprobežojas ar atbildi uz atsevišķiem notikumiem ES dzīvē. Kā norāda A. Austers, politiski Latvija ir daļa no ES kodola, bet ekonomiski – no tās perifērijas. Tādēļ Latvija ir pakļauta tiem pašiem makroekonomiskajiem riskiem kā ES dienvidvalstis. “No šī skatu punkta Latvijas interesēs ir kompleksa – fiskālajā solidaritātē balstīta – monetārā savienība” (48.lpp.), bet piesliešanās fiskāli konservatīvajām ES ziemeļvalstīm no ekonomiskā viedokļa ir nepamatota. Lai izrautos no ekonomiskās perifērijas, Latvijai svarīgs atspēriena punkts varētu būt Baltijas ekonomiskā integrācija.

Virknē jautājumu Latvija piesienas nevis kodola valstīm, bet gan saskata kopīgas intereses ar Višegradas piecnieku, piemēram, bēgļu jautājumā, kas norāda uz neskaidrībām jautājumā par to, kādas ES vērtības Latvijai ir svarīgākas. Kā norāda L. Čigāne, bēgļu krīzei ir bijusi negatīva ietekme arī uz Latvijas nostāju par Ungārijas un Polijas valdību mēģinājumiem ierobežot tiesiskumu un pilsonisko sabiedrību savās valstīs. Šo jautājumu sasaiste lika Latvijas valdībai piesardzīgi reaģēt uz ES sankcijām pret šīm valstīm. Polijas gadījumā papildus faktors bija tas, ka Latvija tajā saskata nozīmīgu sadarbības partneri un transatlantisko saiti stiprinošu valsti, kam piemīt spēja ietekmēt ES viedokli Latvijai svarīgos jautājumos, piemēram, par attieksmi pret Krieviju. Krievijas faktoram ir arī principiāla ietekme uz Latvijas izvēlēm Eiropas stratēģiskās autonomijas kontekstā. Atšķirībā no ekonomikas un vērtību jautājumiem, drošības politikas vektori ir nosprausti pietiekami skaidri un nepārprotami. Latvija kopš 2004.gada savas drošības garantijas ir saskatījusi NATO un vienmēr ir stingri nodalījusi sadarbību transatlantiskajos un ES drošības risinājumos kā savstarpēji papildinošus, bet nelīdzvērtīgus. Tas nenozīmē ES lomas noniecināšanu, tomēr nošķirums starp ES un NATO funkcijām joprojām paliek spēkā.

Lai gan tēze, ka krīzes dara Eiropas Savienību stiprāku ir viens no grāmatas vadmotīviem, konkrēto gadījumu analīzes to viennozīmīgi neapstiprina. Krīzes ir stimulējis problēmu risināšanai tikai tad, kad dalībvalstis ir nobriedušas darbībai. Ja nepastāv konsenss par nepieciešamību risinājumus meklēt, krīzes var tikai pasliktināt situāciju, jo valstis centīsies izvairīties no lēmumu pieņemšanas, novelt grūtības uz kaimiņu pleciem utml. Ārējās krīzes dažkārt mobilizē problēmu risināšanai, bet tās var arī kalpot par attaisnojumu nekā nedarīšanai. Vēl sarežģītāk ir meklēt risinājumus iekšējām krīzēm, kad pastāv pārnacionālo un nacionālo interešu vai arī vērtību konflikts.

Kritiski skatoties, varētu norādīt uz atsevišķiem valodas negludumiem, kā arī uz zināmu nevērību pret vēsturi, kas saskatāma dažos apgalvojumos. Tā 147.lpp. ir pamatoti norādīts, ka ES kopējās drošības politikas attīstību vai vismaz diskusijas par to, ir veicinājušas ārējās krīzes, tādas kā Dienvidslāvijas sabrukums un to pavadošie kari 90.gados, ES dalībvalstu nevienprātība jautājumā par atbalstu ASV organizētajam iebrukumam Irākā ar mērķi gāzt Sadamu Huseinu, Krievijas agresija Gruzijā 2008.gadā un tās īstenotā Krimas aneksija un separātiska konflikta izraisīšana Austrumukrainā 2014.gadā. Tomēr nevar piekrist apgalvojumam, ka Kopējās ārējās un drošības politikas (KĀDP) pīlāra iekļaušana Māstrihtas līgumā būtu bijusi Dienvidslāvijas krīzes sekas. Kari bijušajā Dienvidslāvijā 1991.gadā, kad tika izstrādāts Māstrihtas līgums, tikai sākās. Būtiskākais impulss KĀDP izrietēja nevis no krīzes, bet gan no milzīgā optimisma, kuru radīja bipolārās konfrontācijas beigas. Vēl jo vairāk nevar apgalvot, ka 1991.gadā būtu pastāvējusi Eiropas valstu sašķeltība jautājumā par Persijas Līča karu (168.lpp.). Šajā jautājumā pastāvēja vienotība, kādu pēc tam vairs nekad nav izdevies panākt. Nenoliedzami, Dienvidslāvijas kari bija būtisks pārbaudījums KĀDP un tie parādīja,

ka militārās kapacitātes un vienotas politikas trūkums Dienvidslāvijas krīžu risināšanā grauj ES prestižu, neskatoties uz milzīgo humāno palīdzību, ko tā sniedza.

Kopumā grāmata ir būtisks ieguldījums diskusijā par Eiropas Savienības aktuālajām attīstības tendencēm un Latvijas vietu tajās. Gribētos ticēt, ka tā piesaistīs ne tikai politikas pētnieku un studentu, bet arī politikas veidotāju uzmanību, jo grāmata skaidri izgaismo tos jautājumus, kuri būs aktuāli Latvijas dalībai ES tuvākajos gados un ar kuriem politiķiem nāksies nodarboties.

Dr. hist. Daina Bleiere

LU Latvijas vēstures institūta vadošā pētniece

2021. gada 5. aprīlī